

ministerium angeli, sive immediate per vocem internam, sive alio modo nobis incognito : consilia enim Dei altissima saepe nos latent, et semitæ ejus nobis sunt inscrutabiles. Quidquid sit, certum est Deum esse justissimum, atque homines ultra peccata nunquam esse plecturum.

Ex his autem sequitur minime labefactari necessitatem revelationis ad sensum a nobis expositum.

Obj. 5º. Sub prætextu religionis revelatæ, innumeræ propagatae sunt superstitiones, ortum habuerunt dissidia et bella : ergo, nedium revelatio sit necessaria, est, e contra, societati noxia. Ita Rousseau, *Emile*, t. II, p. 79.

R. Nego conseq. Homines enim optimis rebus et institutionibus saepe abutuntur : sic in ordine physico, abutuntur medicina ad se alias occidendos, vino ad se inebriandos, alimentis ad se ingurgitandos, in ordine morali, abutuntur facultate loquendi ad detractiones, contumelias, blasphemias, turpiloquia; facultate legendi et scribendi, ad discendam et docendam perversam doctrinam, ad componendos pessimos libros : sic subditi sapientioribus abutuntur legibus ut seditiones foveant : sic et principes aliquæ superiores sua nonnunquam abutuntur legitima potestate ut inferiores tyrannice opprimant. Numquid hæc ideo sint rejicienda tanquam mala? Nemo certe id dixerit. Ergo a pari, licet sub prætextu revelationis, etc., valde immerito diceretur revelationem societati noxiæ esse ; quod recte sic notat Montesquieu, *Esprit des lois*, I. 1, chap. 2 :

« C'est mal raisonner contre la religion, que de rassembler dans un grand ouvrage une longue énumération des maux qu'elle a produits, si on ne fait de même celle des biens qu'elle a faits. Si je voulais raconter tous les maux qu'ont produits dans le monde les lois civiles, la monarchie, le gouvernement républicain, je dirais des choses effroyables. »

PROPOSITIO TERTIA.

Sine revelatione absolute impossibile est cognoscere plurima quorum notitia magni nostra interest.

Prob. Nostra magni interest noscere causam præsen-

tium miseriarum, formam cultus Deo exhibendi, remedium peccati et futuram destinationem nostram : atqui hæc in præsenti rerum statu accurate cognoscere non possumus, nisi ope revelationis.

1º *Causam præsentium miseriarum.* Ratio quidem suggerit nos e statu primæ creationis decidisse, sed causam hujusmodi lapsus non indicat. Frustra eam quæsierunt veteres philosophi; recentiores increduli, contradictiones naturæ nostræ sola ratione explicare volentes, non nisi incohærentia et absurditatibus plena excogitaverunt systemata. Ergo 1º, etc.

2º *Formam cultus Deo exhibendi.* Quamvis enim ratio necessitatem alicuius divini cultus demonstret, non dictat qualēm Deo exhibendum deceat; formam bene ordinatam, universalem et constantem determinare non potest, quia per se nullam habet auctoritatem in alios homines. Unde Plato in *Epinomide* ait, loquendo de utilitate veram pietatem ediscendi : *Quis autem illud edocere queat, nisi Deum habeat ducem?* et in dialogo cui titulus : *Secondus Alcibiades*, concludit *tutius esse exspectare donec aliquem Divinitas mittere dignetur, ut nos edoceat.* Veteribus ita persuasum erat solius esse Dei cultum quo honoretur determinare, ut præcipui legislatores; v. g., Minos, Lycurgus, Zaleucus, Numa, etc., fixerint se ab ipsa Divinitate, mediate vel immediate fuisse afflatos. Item et Mahumes in viº ærae nostræ sæculo. Ergo 2º, etc.

3º *Remedium peccati.* Ratio quidem docet nos Deum saepe offendere : at nullam ostendit viam ut ad illum redire et veniam ab illo obtinere valeamus; quod sic observat Clarke, *de l'Existence de Dieu*, t. II, chap. 10 : « Comment saura-t-on avec certitude que Dieu est disposé à recevoir en grâce les pécheurs qui retournent vers lui, et qu'il acceptera leur repentance, à moins que Dieu n'ait déclaré expressément que telle est sa volonté?... Cor il n'y a aucun des attributs de Dieu qui prouve positivement qu'il soit obligé de pardonner à un pécheur repentant uniquement en vertu de sa repentance. La nature seule n'est donc pas capable de calmer les agitations et les doutes de

l'homme pécheur sur les moyens d'apaiser la Divinité offensée. Ergo 3°, etc.

4° *Futuram nostram destinationem.* Quamvis enim ratio doceat alteram post præsentem exstituram esse vitam, in qua sua erit vitio poena, suaque virtuti merces, nihil satis determinat circa vitia et virtutes, circa qualitatem et durationem penarum ac remunerationum : attamen maxime utile est ut hoc apprime noscamus. Ergo, etc.; aliunde, etc. Ergo, etc.

COROLLARIUM.

Etiamsi, stricte loquendo, ratio sufficeret, quod negamus, ad cognoscenda explendaque cuncta religionis naturalis officia, saltem evidens est revelationem esse viam ad erudiendos homines aptissimam. Illa enim admissa, datur corpus doctrinæ officia nostra erga Deum, proximum et nosmetipsos manifeste continens: præcepta sunt clara, nitida, omnium captui accommodata, summa sanctione munita, extra omne dubium posita; simpliciter docentur, facile persuadentur, siue sublimis sapientiae arcana, olim celeberrimis philosophis maxima ex parte occulta, ipsis rudibus et idiotis patent. Experientia constat Judæos, scientiarum humanarum ignorantes, multo melius de Deo et illius natura, de homine et ipsis officiis sensisse, quam alios populos etiam excultos. Similiter certum est plebeios, mulieres et infantes apud christianos multo plura et saniora circa officia nostra doceri, solum catechismum ediscendo, quam olim præstantes philosophos per multos annos in scholis suis disputando.

SCHOLIUM.

Non solum intellectus humanus lumine revelationis indiget ad cognoscenda officia, sed etiam ad ea explenda voluntati non minori auxilio opus est. Nemo nescit quam infirmi simus ad vincendas tentationes omnesque superandas difficultates quæ nobis in via virtutum occurront. Quoties enim deficimus, licet mens nostra apprime nos-

cat officia nobis imposita et nos ad ea implenda incitet ! Quod sic olim exprimebat ipse poeta :

..... Video meliora proboque,
Deteriora sequor.

Legatur etiam cap. VII Epist. ad Romanos.

Revelatio autem non tantum nos illuminat, sed et efficacia suppeditat auxilia, quibus voluntas adjuta nullius virtutis est impar. Ex his quæ his indigitamus patet revelationem omni studio ex parte cujuscumque sapientis dignam esse. Hinc etiam videtur quam admirabiles sint divinæ Providentiae circa nos viæ, et quanto lumine altissima naturæ humanæ ordinisque moralis mysteria revelatione perfundantur.

ARTICULUS TERTIUS.

DE INDIFFERENTIA CIRCA RELIGIONES.

Duplici modo hæc indifferentia considerari potest: vel 1° eo sensu quod quis maneat in deismo, seu in religione naturali ut eam intelligunt deistæ, omnemque revelationem rejiciat; vel 2° eo sensu quod unusquisque religionem in qua natus est admittat ut revelatam ac veram, sub prætextu quod, salva divini cultus substantia, varietas rituum sit indifferentis. Hæc indifferentia vocatur *tolerantismus* theologicus, quia omnes exhibit religiones ut æqualiter Deo gratias; sed longe discrepat a tolerantia civili qua suprema auctoritas politica cunctis diversarum religionum sectatoribus dat facultatem cultum suum libere exercendi. De hujusmodi tolerantia hic tractandi non est locus. Refellemus itaque, in duplici propositione, 1° quietem in deismo, et 2° indifferentiam circa diversas religiones quæ exhibentur ut revelatæ.

PROPOSITIO PRIMA.

Nemo potest, tuta conscientia, in deismo conquiescere et omnem revelationem rejicere.

Prob. 1°. Sola ratio demonstrat possibilem, exoptandum et moraliter necessariam esse revelationem; exis-

tentia ejus est factum solis testimoniis adstruendum. Deistæ igitur impossibilitatem aut inconvenientiam ejus allegare non valentes, saltem examinare debent, bona fide, naturam et vim testimoniorum quæ proferuntur; alioquin imprudenter agerent. Ergo manere non possunt indifferentes.

2º Si revelatio de facto existat, certe qui eam non agnoscunt, nec de illa curam habere volunt, coram Deo sunt inexcusabiles: at deistæ, videntes tot populos, tot viros graves et doctos revelationem ut certissimam habentes, ac testimoniis historicis diu ponderatis secure innixos, prudenter judicare non possunt, absque ullo examine, hæc omnia nulla mereri fidem. Ad minus dubitare debent, et eo ipso, tuta conscientia, manere non possunt indifferentes.

3º Qui futili principio innixi maximo sese exponunt periculo, habendi sunt ut insani: atqui tales sunt deistæ revelationis existentiam ne quidem examinare volentes. Maximo sese exponunt periculo, ut evidens est, et futil tantum nituntur principio, cum dubia et negationes tantum proferant, et talibus innixi dubiis revelationem suggestent. Ergo, etc.

PROPOSITIO SEGUNDA.

Nullus manere potest indifferentis circa diversas religiones quæ dicuntur revelatæ.

Prob. 1º. Admitti non potest indifferentia Deo injuriosa: at indifferentia de qua hic agitur Deo est injuriosa. Si talis quippe indifferentia esset bona ac licita, dicendum foret Deum omnes religiones existentes et possibles æqualiter approbare vel indifferenti oculo cernere; atqui hæc certe Deo sunt indigna et ipsi injuriosa; repugnat enim Deum approbare mendacium, vel circa veritatem et mendacium esse prorsus indifferentem: porro in dicta hypothesi Deus approbaret mendacium, vel ad minus circa veritatem et mendacium esset prorsus indifferentis. Neminem enim latet quod in diversis religionibus, quæ habentur ut revelatæ, contradictorii doceantur propo-

sitiones; v. g., apud Judæos Christus blasphematur ut impostor, apud Mahumetanos habetur ut simplex homo, apud Christianos adoratur ut Deus; apud Catholicos præsentia realis Christi in Eucharistia admittitur, apud Calvinistas rejicitur, apud Lutheranos *consubstantiationem* creditur, etc.; attamen Deus has omnes religiones simul approbaret vel indifferenter cerneret, atque omnibus similiter honoraretur. Ergo, etc.

Prob. 2º. Qui circa diversas religiones manet indifferentis et eam in qua natus est profitetur, juxta suppositionem, vel credit omnes esse veras, vel omnes esse falsas, vel persuasum habet unicam esse veram: at si dicat omnes simul esse veras, admittit absurditatem quam ipse Rousseau sic confessus est, *Emile*, t. II, p. 93: « *Parmi tant de religions diverses qui se proscrivent et s'excluent mutuellement, une seule est la bonne, si tant est qu'une le soit.* » Si credit omnes esse falsas, execrandus est hypocrita, qui in re tanti momenti simulat quod non credit: alias suo exemplo in errorem inducit, eos ad mendacium et hypocrisim impellit, et gravissimam injuriam Deo facit. Si vero persuasum habeat unicam religionem esse veram, eam totis viribus inquirere debet, nec tuto manere potest in ea in qua natus est, præcise quia in ea natus est. Non percipitur quomodo veritas tam aperta ab homine rationis compote impugnari possit. Ergo, etc. Legantur opus D. de Maistre sur la maxime qu'un honnête homme ne change jamais de religion, et caput quartum operis dicti *Essai sur l'indifférence en matière de religion*.

Solvuntur objections.

Obj. 1º. Variae religiones positivæ haberi possunt ut diversi modi Deum legitimæ honorandi. Ergo, etc.

Ita etiam nunc plures philosophi, qui varias habent religiones ut diversas formas *pro tempore* existentes et legitimas.

R. Nego ant. Nam 1º Deus legitime honorari non potest religionibus eum facientibus mendacem, aut circa

veritatem et mendacium indifferentem; 2º si Deus ipse formam cultus quo honoraretur determinavit, alios divini cultus modos ab hominibus excogitatos, verum cultum dividentes, deturpantes, fœdantes ac destruentes, proprio respicere non potest oculo, nec eis legitime honoraretur: at, si revelatio existat, Deus ipse, etc. Ergo, etc.

Inst. Rex diversas sub sceptro suo habens provincias, obsequia, secundum diversos earum mores, varia libenter acceptat: ergo a pari Deus, etc.

R. Nego conseq. et paritatem. Rationes disparitatis sunt 1º quod rex non determinavit, in hypothesi, modum quo honoraretur, nam si illum determinasset, alio modo honorari nollet; 2º quod in obsequiis secundum mores provinciarum variis nulla sit contradicatio, nihil regia majestate indignum reperiatur; dum, e contra, in diversis religionibus vera sit contradicatio, quæ in ipsum refunderetur Deum, siquidem tum docendum foret omnes a Deo venire et ipsi pariter gratas esse. Ergo, etc.

Obj. 2º. Plerique homines sunt incapaces examinis ad astruendam revelationis existentiam, eamque a falsis religionibus distinguendam. Ergo, etc.

R. Nego ant. Sola enim expendenda sunt credibilitatis motiva ut revelationis existentia astrauiatur et a falsis suppositionibus distinguatur, cum evidenter repugnet dari revelationem divinam alteri revelationi divinæ oppositam: porro quilibet homines rationis compotes capaces sunt examinis ad expendenda credibilitatis motiva requisiti. Hæc namque motiva sunt facta sensibilia, obvia, publica, a multis testibus relata, ut in tractatu *de vera Religione* ostenditur: at quicumque homines rationis compotes capaces sunt examinis ad cognoscenda hujusmodi facta requisiti. Omnes enim plurima facta naturalia, etiam antiquissima, ex testimonio hominum infallibiliter credunt: verum facta supernaturalia que revelationis existentiam adstruunt, adeo sensibilia, clara, distincta et publica sunt ut omnium captui sint propor-

tionata, et sine erroris periculo admitti debeant, sicut certissima facta naturalia. Ergo, etc.

Inst. 1º. Qui omnium religionum existentium libros, miracula, prophetias et singula quibus nituntur monumenta non expendit, comparavit, ponderavit, prudenter judicare non potest quenam sit vera, et quenam falsæ: at plerique homines tanti examinis non sunt capaces. Ergo, etc.

R. Nego maj. Si enim clare ostendatur unam religionem esse revelatam, statim concludendum est alias ei oppositas esse falsas et rejiciendas, ob rationem superius expositam. Ergo, etc.

Inst. 2º. Judices litem imprudenter terminarent vel accusatum damnarent, si advocatos unius partis tantum audiissent: ergo a pari imprudenter judicaremus unam religionem præ cæteris esse veram, nisi prius aliarum omnium defensores audiissemus.

R. Nego conseq. et paritatem. Ideo enim judices sententiam imprudenter ferrent, 1º quia lex positiva, sapienter instituta, exigit ut partes adversæ semper audiantur; 2º quia lites non moventur contra evidentiam, sed ordinarie in dubiis et intricatis negotiis: nemo autem damnandus est quia est accusatus, sed antea probandum est illum esse reum quoad factum et intentionem; accipiuntur excusationes ex ignorantia, delirio, violencia, etc, petitæ. Aequitas igitur postulat ut partes adversæ audiantur. Si vero de dammando homine in flagranti delicto coram judicibus deprehenso ageretur, seclusis legibus positivis contrarium præscribentibus, nulla existet ratio testes et advocatos audiendi, quia plena habetur certitudo. Pariter si demonstretur, vel alio modo clare percipiatur unam religionem esse revelatam, inutile est cæterarum defensores audire; evidenter enim tunc patet eas esse falsas.

Obj. 3º. De veritate suæ religionis nemo dubitare potest: ergo examinare non debet an vera sit religio in qua natus est.

R. Dist. ant. De veritate suæ religionis nemo dubitare

debet, si plenam habeat convictionem, *concedo*; talis quippe dubitatio Deo injuriosa esset; si plenam convictionem non habeat, *nego ant.* Oportet enim obsequium nostrum erga Deum esse rationabile, et doctrinam aliquam credere non tenemur, nisi sufficientia nobis afflagent credibilitatis motiva. Ergo, ubi plena non habetur convictio, sedulo inquirenda est veritas. Si, facto examine, manifesta credibilitatis motiva non afflgeant, prudenter suspenditur assensus. Porro qui falsæ adhærent religioni, communiter sufficientia credibilitatis motiva non habent ut plenissime sint convicti illam esse veram. Nam si ad rectum rationis dictamen attendant, mox quædam saltem dubii specimina in se reperient, dum, e contra, qui vera religione sufficienter imbuuntur, tot et tam lucida vident credibilitatis motiva, ut eo majorem habeant convictionem quo magis attendunt et in se reflectunt. Unde quodcumque voluntarium habent dubium, esset peccatum infidelitatis erga Deum.

Possunt tamen motiva fidei examinare et discutere, non dubitando, sed abundantiorem veritatem inquirendo, ut in illa magis confirmentur, eam doceant, defendant ac propugnent: sic theologi ipsaque concilia sæpe veritates fide catholica tenendas diversis rationibus stabilire conantur, licet fides eorum minime vacillet. Similiter rustici, plebeii homines et infantes circa motiva credibilitatis quotidie in publicis concionibus et catechismis erudiuntur, et tamen de veritatibus fidei non dubitant, sicut qui de motivis certitudinis naturalis instituuntur, primas veritates his motivis in sua mente innixas negare non tentantur.

Qui vero hujusmodi discursus non sunt capaces, temerarii forent si tali incumberent studio. Suam enim convictionem aliunde acquisitam obnubilarent et forte perderent. Idcirco lectio librorum hereticorum et impiorum, nec non publicæ aut private circa religionem discussiones iis omnibus jure naturali interdicuntur qui sufficienter eruditæ sunt ut rationabiliter credant, non

vero ut sophismatibus aliisque erroris ambagibus non decipiантur. Ergo, etc.

Diximus eos qui falsæ adhærent religioni *communiter* sufficientia non habere credibilitatis motiva, non vero diximus *semper et absolute*; fieri enim potest ut quis bona fide et inculpabiliter falsæ religioni adhærea: in eo autem casu ob suam ignorantiam non damnabitur, quia Deus est justus est impossibilia nunquam jubet.

Obj. 4°. Sententia quæ societatem perturbat admitti non potest: atqui sententia docens unicam religionem esse veram perturbat societatem. Ergo, etc.

R. Nego min. Illa enim sententia societatem perturbare non potest quæ cum vera religione humilitatem, benevolentiam, obedientiam erga omnes præpositos, charitatem, pacem, misericordiam, patientiam, longanimitatem, injuriarum oblivionem commendat, ad nulla bella vel dissidia nullasque sediciones impellit. Aliunde vera religio per credibilitatis motiva persuaderi debet; nunquam vero per arma et violentias.

Inst. 1°. Doctrina quæ tenet unicam religionem esse veram ad proximum odio habendum nos inclinat. Ergo.

R. Nego ant. Constat enim, e contra, veram religionem jubere ut omnes homines etiam errantes velut fratres diligamus. Ergo, etc.

Inst. 2° cum Rousseau. Juxta hanc doctrinam, qui veram non profitentur religionem certo damnandi sunt: at eos quos certo damnandos putamus diligere non possumus. Ergo, etc.

R. Nego maj. Nam 1° fieri potest ut falsæ religioni adhærentes ex bona fide errant, et in invincibili ignorantia constituantur: at in eo casu non damnabuntur præcise quia falsam religionem profitentur; 2° contingere potest ut cœlesti lumine illuminati ad veram religionem ante mortem redeant, justificationem obtineant et salviant. Ergo, etc.

R. 2°. Nego min. Quandiu enim errantes et peccatores vivunt, ad Deum misericordiæ fontem recurrere, delicta sua poenitentiae lacrymis delere et veniam consequi pos-

sunt. Porro hujusmodi homines digni sunt amore in ordine ad justitiam quam acquirere possunt, etsi præviderentur eam nunquam de facto acquisituri : eos igitur velut fratres miseros et plangendos diligere debemus. Sic Christus quos certo prævidebat damnados adeo nihilominus dilexit ut pro ipsis sudores experiri, labores sustinere, sanguinem effundere et vitam ponere non dubitaverit. Ergo, etc.

Inst. 2º. Eos odio habere debemus quos Deus odit : atqui Deus odit eos qui certo dammandi sunt. Ergo, etc.

R. Nego min. Deus enim odit quidem eorum peccata et vitia, sed eos absolute non odit quandiu vivunt, ut patet exemplo Christi. Aliunde Deus peccatores multis modis ad meliorem frugem sollicitat, sufficientia eis præbet auxilia, quibus, si bene uterentur, salvi fierent. Ergo, etc.

Obj. 5º. Qui obsequium supremæ auctoritati non præstat, societatem quantum in se est perturbat; ergo unusquisque religionem patriæ servare tenetur.

R. 4º. Hæc objectio deistas eam allegantes toto pondere premit; volunt enim unumquemque religionem patriæ in qua natus est profiteri, et ipsi totis viribus religionem christianam, sub qua nati sunt, evertere conantur.

R. 2º. Dist. ant. Qui obsequium supremæ auctoritati non præstat in iis quæ kabet jus præcipendi, societatem perturbat, *concedo*, et res patet; in iis quæ non habet jus præcipendi, *nego ant.* Si tunc enim aliqua nascatur in societate perturbatio, non tribuenda est subditis obsequium negantibus, sed principi vel magistratibus potestate sua abutentibus. Porro qui supremam exercent auctoritatem jus non habent præcipendi ut servetur religio patriæ si falsa sit, quia nihil legitime possunt contra veritatem, ordinem et Dei voluntatem. Unde tyrannis religionem christianam injuste consequentibus martyres et confessores semper responderunt, sicut Petrus et Johannes Judæis, Act., iv, 19 : *Si justum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, judecate.* Hoc ipse sic agnoscit Rousseau, *Emile*, t. II, p. 109 : « *Le devoir de suivre*

et d'aimer la religion de son pays ne s'étend pas jusqu'aux dogmes contraires à la bonne morale. »

Non ideo tamen probamus eos qui nuper inculcare voluerunt subditos injuste quoad religionem suam vexatos contra principem tyrranice gubernantem insurgere, et armis justitiam sibi debitam petere ac exigere posse. Docemus, e contra, omnis generis mala potius subeunda esse, sicut olim tot millia martyrum maluerunt inter atrocissima supplicia occumbere, quam adversus crudelissimos persecutores fieri rebelles, licet fortitudine et numero ipsis inferiores non fuissent. Hinc merito, non multis abhinc annis, Greg. XVI, indignatione commotus, principia rebellionis a D. de la Mennais stylo eloquentiæ celebrata, in duplii encyclica solemniter profligavit.

Inst. 1º. Tranquillitas publica exigit ut omnis nova religio prohibeatur : ergo supremam auctoritatem exercentes jubere possunt ut subditi religionem patriæ sequantur.

R. Dist. ant. Tranquillitas publica exigit ut nova religio falsa prohibeatur, *transeat*; vera, *nego ant.* Nam veritas religionis præcipuum est bonum hominis et vinculum societatis : impossibile est ergo ut ejus prohibitio ad publicam tranquillitatem sit necessaria.

Inst. 2º. Quælibet nova religio etiam vera violentas inducit mutationes. Ergo, etc.

R. Nego ant. Vera enim religio recte intellecta omnia reprobatur vitia, omnes commendat virtutes, reverentiam erga parentes, submissionem erga principes aliosque superiores, charitatem erga omnes homines. Mutationes quidem inducit, sed via persuasionis, ad publicam tranquillitatem conduceentes, eam nunquam perturbantes. Ergo, etc.

Obj. 6º. Repugnat homines ideo damnari quia in hac vel in illa nati sunt religione : atsi unica religio sit vera, extra quam nulla salus, dicendum est homines ideo damnandos fore, quia, etc. Ergo, etc.

R. Nego min. Omnibus enim sufficientia præbentur auxilia, quibus recte utendo ad veræ religionis notitiam

pervenire possunt : non igitur damnabuntur quia in hac vel in illa nati sunt religione.

Præterea, vel in bona fide versantur, vel non : si prius, non damnabuntur propter veræ religionis ignorantiam, quæ in ipsis non est peccatum ; secundum ea legis Dei præcepta quæ cognoverunt aut cognoscere potuerunt judicabantur : si posterius, non repugnat eos veram religionem voluntarie ignorantibus ideo damnandos fore.

Aduce *objicitur* auxilia sufficientia, de quibus modo multis deesse, cum paucissimi a falsis religionibus rece-
dant, ut veræ adhærent; hoc autem falsum est. Argui-
tur etiam ex infantibus qui gratia baptismatis carent,
quia in tali religione nascuntur. Hæc et similia evidenter
non veniunt ad rem; ad theologos, qui has difficultates
facile solvent, remittimus.

De Intolerantia.

Pseudophilosophi et scriptores qui religionem christia-
nam impugnarunt, maxime contra ejus *intolerantiam*, ut
aiebant, insurrexerunt, plurimos, sub eo prætextu, non
minus incertos ac infenos ei suscitantes adversarios. Sic
etiam nunc multi, falsam charitatem Deo injuriosam,
hominibus noxiā, rectaque ratione reprobatam prædi-
cantes.

Quamvis in responsis ad difficultates, eos jam refelle-
rimus, utile judicamus quædam addere de intolerantia.

Duplex distinguenda est *intolerantia*, juxta doctores,
theologica scilicet et civilis, quidquid contrarium dicat
Rousseau, *Emile*, t. II, p. 109. Intolerantia *theologica* in
eo consistit quod unica religio admittatur ut vera, et
ceteræ rejiciantur tanquam false. Hanc intolerantiam
unusquisque sapiens admittere debet : omnino enim
repugnat duas et a fortiori multas religiones sibi contra-
dictorias esse veras. *Quæ enim participatio justitiae ad
iniquitatem? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ
conventio Christi ad Belial?* II Cor., vi, 14.

Intolerantia civilis locum habet cum homines alios
persequuntur et exagitant ob diversam quam profitentur

religionem, et præsertim cum principes, suprema au-
toritate pollentes, omnes religiones, præter unicam, seve-
ritate cohident, a ditionibus suis repellunt, vel omnes,
sine exceptione, indistincte vexationibus opprimunt :
porro doctrina quæ tenet unicam religionem esse veram,
seu intolerantia theologica, ad hæc non inducit. Vera
quippe religio nobis præcipit misericordiam erga eunctos
homines errantes; vult ut illos tanquam fratres diligamus,
lenitate sermonum, fervore orationis, doctrina veritatis et
omnium virtutum exemplis a via erroris, quantum possumus,
retrahere tentemus, non vero permittit ut ad cre-
dendum eos vi impellamus. Unde S. Aug. : « *Interficite
errores: diligite homines;* » et Du Voisin, Nannensis
episc., *Essai sur la tolérance*, 4e édit., p. 344 : « *Si la
religion proscrit les erreurs, parce qu'elle est la vérité, elle
nous apprend à supporter les errants, parce qu'elle est
charité.* »

Qui caput reipublicæ constituitur bono publico invi-
gilare, pacem procurare et conservare tenetur, quantum
in se est: si ergo pax publica sibi videatur exigere ut
falsas religiones cohibeat, a ditione sua repellat, eas cohi-
bere vel repellere debet; secus, eas existentes tolerare
potest. Imo subditis falsas religiones profitentibus potest
templa concedere, cœtus religiosos permittere, rituum
sacrorum exercitiæ a turbis sua protectione defendere, etc.,
quia hæc agendi ratio principis non est intrinsece, mala.
Non enim per se ad errorem inducit, ut patet, sed tan-
tum libertatem errantium in se bonam assecurat.

Notandum tamen 1° principem jus habere non posse
veram religionem opprimendi, quia nunquam bono pu-
blico erit nociva, et aliunde repugnat existere jus aliquod
contra veritatem; 2° religionem falsam jus strictum non
habere ut ab auctoritate publica protegatur, quia stricto
jure nihil errori debetur; 3° ingens dari discriminem inter
tolerantiam et protectionem. Errantes tolerare eosque in
exercitio cultus sui ab omni injuria defendere, sæpe li-
citem et quandoque præceptum est; eos vero in errori-
bus suis directa protectione adjuvare, nunquam licet.